

NEOLİBERAL POLİTİKALAR EKSENİNDE AİLE POLİTİKASI: TOPLUMSAL YENİDEN ÜRETİM YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

*Family Policy on the Axis of Neoliberal Policies:
An Assessment from the Perspective of Social Reproduction Approach*

Melda Yaman*

Geliş Tarihi / Received: 26 Mart 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 3 Nisan 2025

Yaman, M. (2025). Neoliberal Politikalar Ekseninde Aile Politikası: Toplumsal Yeniden Üretim Yaklaşımı Çerçevesinden Bir Değerlendirme. Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt: 22 Sayı: 87, (Yaz 2024), ss: 3-28

3

Öz

Bu makale, AKP'nin aile politikası ile 2001 krizinden önce ve sonra Türkiye'deki neoliberal ekonomik politikalar arasındaki ilişkiyi toplumsal yeniden üretim perspektifinden değerlendirmektedir. Toplumsal yeniden üretim yaklaşımına dayanarak, neoliberal dönüşümün hane içinde müdahale ettiği ve yeniden şekillendirdiği çoklu kırılma yörüngelerini ve bunların cinsiyete ve sınıfa dayalı sonuçlarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Makale, neoliberal dönüşümün yarattığı sosyoekonomik koşulların AKP'nin hetero-ataerkil aile politikasının temelini oluşturduğunu göstermektedir. AKP'nin, aileyi neoliberal politikalarla şekillendirirken bir yandan da neoliberal yıkıma karşı kamusal hizmetlerdeki boşluğu doldurmak için yeni bir aile politikası geliştirdiğini ve böylece bakım ve yeniden üretim işinin yükünü kadınların üzerine yüklediğini savunmaktadır. Dolayısıyla kadınlar, neoliberal politikaların neden olduğu tahribatın ve toplumsal yeniden üretimin yükünü taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: Aile politikası, neoliberal politikalar, 2001 krizi, kadın istihdamı, kadın emeği.

Abstract

This paper evaluates the relationship between the AKP's family policy and neoliberal economic policies after and before the 2001 crisis in Turkey from the perspective of social reproduction.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, melda2000@yahoo.com.
Assoc. Prof., İstanbul University, Faculty of Economics, Department of Economics, melda2000@yahoo.com. education.ankara.edu.tr, Orcid Number: 0000-0001-7576-6287

Based on this approach, it unpacks the multiple trajectories of fragility that the neoliberal transformation intervened in and reshaped within the household, and their gendered and class-based consequences. The paper illustrates that the socio-economic conditions created by the neoliberal transformation underpin the AKP's family policy. The article argues that the socioeconomic conditions created by the neoliberal transformation form the basis of the AKP's hetero-patriarchal family policy, while the AKP shapes the family with neoliberal policies, it also develops a new family policy to fill the gap in public services against neoliberal destruction, thus placing the burden of care and reproduction on women. Women thus bear the damage caused by neoliberal policies and the burden of social reproduction.

Key Words: Family policy, neoliberal policies, 2001 crisis, women's employment, women's labour.

Giriş

Neoliberal dönemde, özellikle de kriz zamanlarında, hükümetler için aile genellikle bir hayatta kalma aracı, hane halkının bakımını ve yeniden üretimini sağlayan, sosyal yardımların azalmasıyla ortaya çıkan boşluğu doldurmaya aday bir kurumdur. Aile aynı zamanda neoliberal dönüşümün yarattığı yıkıma karşı bir sığınak olarak da görülmektedir; çünkü aile genellikle bu tür şokların emicisi, son çare güvenlik ağı, büyük ölçüde kendi haline bırakılabilecek bir "sektör" olarak işlev görmektedir (Elson, 2012). Bu çerçevede neoliberal politikalar da ailenin kadınların ücretsiz çalışması yoluyla hane üyelerinin refahını en iyi şekilde sağlayabileceğini varsaymaktadır (Palriwala ve Neetha, 2012:185). Dolayısıyla neoliberal ekonomik politikaların sadece açık bir sınıfsal etkisi yoktur, aynı zamanda etkileri toplumsal cinsiyetlidir ve en çok kadınları etkileme eğilimindedir (Gill ve Bakker, 2006).

Neoliberal ve muhafazakâr bakış açısından aile, kriz koşullarında da bir sığınaktır. Toplumsal yeniden üretim teorisyenlerinin de altını çizdiği gibi, neoliberal dünyada yaşadığımız krizler finans sektörüyle sınırlı olmayıp toplumsal yaşamın tamamını kapsamaktadır (Fraser 2017; Arruzza vd., 2019). Mezzadri'nin (2022) işaret ettiği gibi bu, toplumsal yeniden üretimin sistemik bir krizidir—kapitalist yaşamın krizidir.

Bu koşullar altında, dünyanın dört bir yanında, hatta Avrupa'da bile devletler toplumsal yeniden üretim ve bakım görevini tek başlarına üstlenmekte isteksiz davranırken, bakım görevlerini aileye yüklemeye ve aileyi nakit yardımlar veya bakım parasıyla destekleme eğilimi giderek artmaktadır (Razavi ve Staab, 2012: 11).

Türkiye'nin 1980'den beri içinden geçtiği neoliberal dönüşümün önemli bir ayağını da sosyal politikanın dönüşümü oluşturmaktadır. Yeni sosyal politika,

AKP'nin muhafazakâr ve geleneksel ideolojisi tarafından şekillendirilen neoliberal gerekçelere göre metalaştırma ve piyasalaştırma sürecinin bir ürünüdür ve aile merkezli olma eğilimindedir (Yazıcı, 2012). AKP, neoliberal politikalarla dünya kapitalizmine entegrasyonun önemli bir aşamasında, işsizliğin ve yoksulluğun ciddi bir toplumsal sorun olarak ortaya çıktığı 2001 krizinin hemen ardından iktidara geldi. Bu koşullarda AKP kamu hizmetlerindeki boşluğu doldurmak ve bakım ve yeniden üretim işinin yükünü ailelere kaydırmak için bir tür “sosyal politika” olarak yeni bir aile politikası, aileyi güçlendirme politikası hayata geçirdi (Buğra, 2013; Yılmaz, 2015).

Doğrusu, 1980'lerden sonra Türkiye'nin küresel kapitalizme entegrasyonuna eşlik eden sosyo-ekonomik dönüşümler, bakım ve yeniden üretimin yeni biçimlerini ortaya çıkarmış, yeni sorunlara sebep olmuştur. AKP'nin aile politikasının bir yandan bu kriz koşullarında özellikle işçi sınıfı haneleri için bir hayatta kalma stratejisi olarak tasarlandığını söylemek olanaklıdır. Öte yandan, bu politikanın kamusal bakım kurumlarının zayıflatılması, sağlık, eğitim ve bakım hizmetlerinin metalaştırılması ve bu alanların sermaye için değerlenme alanlarına dönüştürülmesi yoluyla neoliberal dönüşümün de temel bir unsuru olduğunu görüyoruz. Bu nedenle diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de yeni sosyal politika, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen nakit transferleri ve diğer sosyal yardım mekanizmaları aracılığıyla aileyi desteklemek biçimini almıştır (Buğra, 2018).

Dolayısıyla, ekonomik ve sosyal politikalar birlikte bir yandan gelir ve servet dağılımını bir yandan da toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kapsam ve mekanizmalarını şekillendirirken (Dorlach ve Savaşkan, 2018), AKP'nin “güçlü aile” nosyonunda özetleyebileceğimiz aile politikası, neoliberal politikaların bir ürünüdür ve AKP'nin muhafazakâr, otoriter ve hetero-ataerkil ideolojisi tarafından şekillendirilmiştir. Aileyi güçlendirme politikası ise, özetle, ailenin hanenin bakımını ve yeniden üretimini sağladığından emin olmak amacıyla AKP tarafından aileyi “güçlü” kılmak için geliştirilen bir dizi stratejidir: gençleri evliliğe teşvik etmek, çok sayıda çocuğu desteklemek ve geniş aileler için teşvikler sağlamak (bkz. Yaman, 2024). Bu stratejiler dağınık ve tekil amaçlara hizmet ediyor gibi görünse de bir bütünlük oluşturmakta, hane içindeki tüm toplumsal yeniden üretim süreçlerini kapsamakta ve politik-ekonomik bir mantığa sahip bulunmaktadır.

İşin doğrusu AKP iktidara geldiği ilk günlerden itibaren aileyi toplumun temeli olarak gördü ve politikalarının merkezine yerleştirdi. Aile bir yandan AKP'nin muhafazakâr ve ataerkil ideolojisi çerçevesinde önemliydi, bir yandan

1980’lerde başlayan neoliberal tahribatın yarattığı yıkıma ve yoksulluğa karşı bir tampon mekanizmasıydı, bir yandan da metalaşmayı ve özelleştirmeyi yaygınlaştırmaya dayalı neoliberal politikaları derinleştirirken yaslanacak bir dayanaktı. Partinin ilk seçim beyannamesi (AKP, 2002: 83), AKP’nin aileyi bir tür tampon, bir hayatta kalma aracı veya sosyo-ekonomik dünyanın zorluklarına karşı bir başa çıkma mekanizması olarak gördüğünü gösteriyor: “Yaşanan derin ekonomik sıkıntılara rağmen, toplum olarak ayakta kalmamızı büyük ölçüde sağlam aile yapımıza borçluyuz”.

Hem neoliberal yeniden yapılanma hem de yeni aile politikası, neoliberal ekonomi politikalarıyla ve AKP’nin muhafazakâr ve ataerkil bakış açısıyla ilişkili esnek ve kayıt dışı istihdam eğilimleri tarafından şekillendirilen önemli toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile karakterizedir (Buğra, 2018). Aile politikasının yükü *elbette* hane içindeki kadınlara yüklenmektedir. Bir yandan kadınlardan genç yaşta evlenmeleri, çok sayıda çocuk doğurup büyütmeleri, kendilerinin ve kocalarının ebeveynlerine bakmaları, yani hanenin toplumsal yeniden üretiminin yükünü üstlenmeleri beklenmektedir. Öte yandan bu politika, doğum ve doğurganlığın düzenlenmesiyle birlikte kadınların emekleri, bedenleri, cinsellikleri ve doğurganlıkları üzerinde doğrudan veya dolaylı çeşitli biçimlerde denetim ve tahakküm kurulmasını da beraberinde getirmektedir (Yaman, 2024). Pek çok araştırmacının da belirttiği gibi, Türkiye’deki aile merkezli politikalar toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini derinleştirmiştir (Acar ve Altunok, 2013; Yılmaz, 2015; Hülagü, 2021). Öte yandan aile politikası, çocuk, yaşlı ve engelli bakım yükünü kadınlara yükleyerek, kadınların ücretli çalışmaya katılımının önündeki temel engeli oluştururken, aynı zamanda onları esnek çalışma için büyük bir yedek işgücü havuzuna dönüştürmektedir. Kadınlardan işgücü piyasasına ev içi sorumluluklarını tehlikeye atmayacak şekilde girmeleri beklenmektedir (Toksöz, 2016; Coşar ve Yeğenoğlu, 2011).

1980’lerden beri aile politikasını neoliberal dönüşümle ilişkilendirerek inceleyen büyüyen bir literatür bulunmaktadır. Kimi çalışmalar, sosyal politikaların yeniden yapılandırılmasının neoliberal-muhafazakâr projenin önemli bir parçası olduğunu savunuyor (Yazıcı, 2012; Yılmaz, 2015; Öztan, 2014). Bu çalışmalardan bazıları, AKP’nin aile politikalarının neoliberal muhafazakarlığına da işaret ediyor (Kocamaner, 2019; Kurtuluş Korkman, 2015). Bazı çalışmalarda bu politikaların aynı zamanda Türkiye’deki hemen hemen tüm neoliberal siyasal eğilimlere nüfuz eden ataerkil karakterine vurgu yapılıyor (Coşar ve Yeğenoğlu, 2011; Kurtuluş Korkman, 2015). Ancak bu çalışmalar 1980’den bu yana yaşanan neoliberal dönüşümü aile politikaları ile bütünleşik bir süreç olarak analiz etmiyor. Çoğu çalışma ev içi bakım ve

yeniden üretim emeği ile ekonomik dünyayı, toplumsal yeniden üretimin birleşik bir sürecinin parçaları veya “momentleri” olarak ele almaktan ziyade, ayrı alanlar olarak ele alma eğiliminde. Başka bir deyişle, çalışmaların çoğu ekonomik politikalarla sosyal politikaları/ aile politikalarını ayrı ayrı inceliyor. Dolayısıyla literatürdeki boşluk, neoliberal politikaların, kadın emeği süreçlerinin ve aile politikasının birleşik bir sistemin momentleri olarak değerlendirilmesidir.

Bu makalede “Aile Politikası”nı toplumsal yeniden üretim perspektifinden inceleyeceğim. Toplumsal yeniden üretim yaklaşımı, meta üretimi ile insanın üretimi/yeniden üretimi, ekonomi politikalarıyla toplumsal politikalar ve dolayısıyla kadınların ücretli ve ücretsiz emek süreçleri arasındaki niteliksel ve ontolojik ayrımları ortadan kaldırarak üretim ile yeniden üretimin birliğini önermektedir (Yaman, 2020). Toplumsal yeniden üretim yaklaşımından hareketle, AKP’nin neoliberal dönüşümün yarattığı kırılan koşullarda aileyi bir tampon mekanizma olarak gördüğünü, kurumsal kamu bakım hizmetlerinin yokluğunda aileyi bir bakım merkezi olarak konumlandığını ve aileyi ihracat ve sanayi politikalarının hizmetine sunduğunu göstermeye çalışacağım.

Toplumsal yeniden üretim perspektifine neoliberal politikalar çerçevesinde kısa bir girişle başlayacağım. Daha sonra aile politikasını, buna yol açan koşulları ve hedeflerini tartışacağım. Aile politikasının neoliberal politikaların bir ürünü olduğu gibi bu politikaların yarattığı yıkıma karşı bir tampon mekanizması olarak da kurgulandığını gösterebilmeyi amaçlıyorum.

Toplumsal Yeniden Üretim Yaklaşımı

Toplumsal yeniden üretim yaklaşımı bütüncül bir yaşam teorisi kurmak için yol göstericidir. Sosyal politikaları, iktisadi politikaları, aile politikalarını, yaşamı merkeze alarak, birlikte incelemek için bir çerçeve sunar.

Feminist teorinin toplumsal yeniden üretim olarak adlandırdığı bu yaklaşımın üç boyutu vardır: (a) türün biyolojik yeniden üretimi, (b) emek gücünün yeniden üretimi ve (c) tedarik ve bakım ihtiyacının yeniden üretimi (Gill ve Bakker, 2006: 41). Dolayısıyla toplumsal yeniden üretim, çocukların bakımını ve sosyalleştirilmesini, yaşlıların, hastaların ve engellilerin bakımını, emek gücünün yeniden üretimini ve cinselliğin toplumsal örgütlenmesini kapsar (Laslett ve Brenner, 1989). Bu yaklaşım, emeğin içeriğini yalnızca ekonomik değer yaratıcısı olarak değil, aynı zamanda toplumun ve yaşamın üreticisi olarak da genişletir (Ferguson, 2016). Bu emek, günlük olarak ve nesiller

boyunca yaşamı sürdürmede doğrudan yer alan faaliyetleri ve tutumları, davranışları ve duyguları, sorumlulukları ve ilişkileri içerir (Laslett ve Brenner, 1989: 400).

Toplumsal yeniden üretim, sermayenin sürekliliği emek gücünün üretimini, yeniden üretimini ve sürekliliğini gerektirdiğinden, kapitalist üretimin maddi temelidir. Bu nedenle, sermaye birikiminin üretken potansiyelini—işgücünü—sağlar (Gill ve Bakker, 2006: 37). İşçi sınıfının ulaşılabilirliği ve fiziksel refahı, kapitalist ekonominin ve sınıf ilişkilerinin yeniden üretiminin önemli yönleridir (Himmelweit, 1992: 210-11). Dahası, toplumsal yeniden üretim süreçleri kapitalist birikim sürecinin ihtiyaçları tarafından belirlenir ve içinden geçtiğimiz türden ekonomik durgunluklar ve finansal krizler, toplumsal yeniden üretim hizmetlerinin sağlanması için olmazsa olmaz momentlerdir. Krizler, toplumsal yeniden üretimi yeniden yapılandırmak için yeni mekanizmalar başlatır ve özellikle bakım ve tedarikte milyonlarca insanın insan güvenliğini baltalayan bozulmalarla ilişkilendirilir (Young, 2003: 104).

Sermayenin artan gücü ile birikim için kâr elde etme arayışı ve yaşamı sürdüren süreçler arasında büyüyen bir çelişki vardır (Bakker ve Gill, 2003: 18). Bu nedenle, toplumsal yeniden üretim için kamusal kurumsal ve yasal düzenlemeler, insan ve emek gücünün yeniden üretimi için olmazsa olmazdır. Bu düzenlemeler, kadınların bakım ve yeniden üretim yükünden kurtulmaları için de önemlidir. Ancak neoliberal çağda, bakıma yönelik kamu yatırımları azaltılmış ve temel bakım hizmetleri metalaştırılmıştır (Gill ve Bakker, 2006; Elson, 2012; Palriwala ve Neetha, 2012).

Toplumsal yeniden üretim teorisyenleri, neoliberal yıkımın ve ekonomik krizlerin haneler üzerindeki etkisini ve kadınların üzerindeki artan yükü vurgulamaktadır. İlk olarak, sosyal programlardaki kesintiler nedeniyle, dünyanın her yerinde olduğu gibi, ücretsiz bakım işine olan talep önemli ölçüde artmıştır (Gill ve Bakker, 2006: 37). İkinci olarak, ev içi ve bakım işleri ticari olarak satın alınabilir; ancak maliyeti çoğu ailenin karşılayabileceğinin ötesindedir (Brodie, 2003). Üçüncüsü, “gelişmiş” dünyanın toplumsal yeniden üretim ihtiyaçları, “gelişmekte olan” ülkelerden gelen birçok uluslararası göçmen kadın tarafından karşılanmaktadır (Arat Koç, 2006). Dördüncüsü, bu bakım yükü kadınların işgücü piyasasına katılımını engellemektedir. Kadınların esnek koşullar altında işgücü piyasasına girmeleri beklenmektedir (Young, 2003: 108). Dolayısıyla, neoliberal çağda, devletler bakım sağlamayla ilişkili birçok maliyeti geri çektikçe, hanenin toplumsal yeniden üretimi ailenin ücretsiz emeğine bırakılmıştır (Stenning vd., 2010).

Özetle, bir yandan, toplumsal yeniden üretim perspektifi, aile politikasını sermaye birikiminin ihtiyaçları, kriz süreçleri ve makroekonomik politikalarla birlikte incelemek için oldukça açıklayıcı görünmektedir. Öte yandan, aile politikası, sosyal politikaları toplumsal yeniden üretim bağlamında tartışmak için hayati öneme sahiptir. Dolayısıyla, toplumsal yeniden üretim yaklaşımı, “güçlü aile” kavramının ardındaki gerçek hedefleri anlamamıza yardımcı olabilir. Ayrıca, toplumsal yeniden üretim teorisyenleri kadınların ev içi emeğine odaklanarak kadınların toplumsal yeniden üretimdeki önemli rolünü ve bunun kadınların hayatında yarattığı bakım yükünü ortaya koyduklarından, aile politikasının kadın emeği ile ilişkisini netleştirmemizi sağlar.

Neoliberal Dönüşüm ve Aile Politikası

Türkiye ekonomisi, benzer geç gelişmiş ülkeler gibi, neoliberal ekonomik politikalarla tekstil ve giyim gibi emek yoğun mamul malların ihracatı yoluyla küresel kapitalizme entegre oldu (Boratav vd., 2001). Bu yeni strateji, ülkede o zamana kadar var olan tüm toplumsal ilişkilerin dönüşümüne yol açtı (Ercan, 2002). 1980’de başlayan bu entegrasyon süreci, 2001 krizinin ardından ivmelenerek devam etti ve Türkiye ekonomisi uluslararası sermayeyle çok katmanlı biçimde entegre oldu. Türkiye’nin 1980’lerden sonra küresel kapitalizme entegrasyonuna eşlik eden sosyoekonomik dönüşümler, toplumsal yeniden üretimin sağlanmasında yeni biçimler ve sorunlar ortaya çıkardı. Bu süreçte ortaya çıkan bakım ve yeniden üretim ihtiyacının hemen tüm yükü ailelere ve dolayısıyla kadınlara yüklendi.

2001 krizi Türkiye’nin iktisadi, toplumsal ve siyasi tarihinde önemli bir milattır. Ülke ekonomisinin karşılaştığı en sert krizlerden biri olduğu gibi, bugüne kadar devam eden 23 yıllık AKP iktidarının da altyapısını oluşturmaktadır. Ayrıca, krizin ardından gerçekleştirilen özelleştirmeler, metalaşmanın yaygınlaşması, yabancı sermaye girişi vs. ile Türkiye kapitalizminin gelişiminde önemli bir momente işaret etmektedir. 2001 krizi aileler için toplumsal yeniden üretim açısından da can alıcı sorunlar ve zorluklar yaratmış, kriz sonrası koşullar hem politik hem de ekonomik açıdan refah rejimi için bir dönüm noktası oluşturmuştur (Yılmaz, 2015).

AKP, ekonomik krizden ağır bir şekilde etkilenen yoksulların koşullarını iyileştirme konusunda güçlü bir vaatle iktidara geldi (Öniş, 2003; Buğra, 2013). Hükümet yoksulların hayatta kalmasına yardımcı olmak için çeşitli resmi ve enformel yeniden dağıtım araçları kullandı. Diğer bir deyişle, neoliberal politikalar haneleri harap ederken, birçok ülkede olduğu gibi eski “yoksul yasaları” geri çağrıldı ve uygulandı; zira kapitalizm, yarattığı yıkımın

acısını hafifletmek için, boyutları ve içeriği zamana ve yere göre değişen önlemlere ve müdahalelere her daim ihtiyaç duymuştur (Köse ve Bahçe, 2009: 508; Çelik, 2010).

AKP, neoliberal dönüşümün yarattığı yıkım karşısında aile temelli refah politikalarıyla “yoksullukla mücadele ederken”, neoliberal politikaları hızla sürdürerek yoksulluğu ve yıkımı derinleştirdi. Mesela, kriz sonrası dönemde, yoksulluğun artmasına ve bu koşullara karşı mücadelenin zayıflamasına katkıda bulunan yeni emek denetim mekanizmaları devreye sokuldu. 1980’li ve 1990’lı yıllarda emeğin denetimi esas olarak dağıtım alanında (ücretleri düşürerek) kurulurken, 2000’li yıllarda üretim ve -toplumsal- yeniden üretim alanında denetim mekanizmaları eklendi (Ercan ve Oğuz, 2015). Sendikal gücün aşınması ve bazı emek haklarının kaybedilmesi de yeni denetim mekanizmaları arasındadır (Çelik, 2010). Bu değişimlerin sonucu olarak Şubat 2001 krizinden sonra reel ücretler hızla düşmüş, özel üretim sektöründe reel ücretlerdeki düşüş 2001-2003 arasında yüzde 19,6’ya ulaşmıştır (Yeldan, 2005).

Neoliberal politikaların yarattığı zor koşullar altında AKP, toplumsal ve ekonomik kriz zamanlarında toplumsal yeniden üretimin devletin üzerinde yarattığı “yükünü” azaltmanın en iyi aracı olarak gördüğü aileye yöneldi (Yılmaz, 2015; Yazıcı, 2012; Öztan, 2014; Özden, 2014; Acar ve Altunok, 2013). Aile gerçekten de pek çok hükümet tarafından neoliberal politikaların yarattığı tahribat karşısında bu tür şokların emicisi, son çare olarak başvurulacak bir güvenlik ağı olarak görülüyor (Elson, 2012). Dolayısıyla aile politikası, bir yandan neoliberal politikaların bir ürünü, diğer yandan da hanelerin toplumsal yeniden üretimini neoliberal yıkıma karşı güvence altına almanın bir aracıdır. Aile merkezli politikalar, aynı zamanda AKP siyasetindeki muhafazakâr unsurların da bir ürünüdür (Yılmaz, 2015) ve Türkiye’deki hemen hemen tüm siyasi eğilimlere nüfuz eden ataerkil yapıdan kaynaklanmaktadır (Toksöz, 2016; Coşar ve Yeğenoğlu, 2011).

AKP’nin aile politikasının temelini anlamak için, 2001 sonrası sosyoekonomik koşullara genel hatlarıyla bir göz atmakta fayda var.

Neoliberal Dönüşümün Yarattığı Tahribat

Toplumsal yeniden üretim teorisyenleri, küresel ölçekte piyasa güçlerinin serbest bırakılması ve güçlendirilmesinin ve neoliberal politikaların uygulanmasının bireyler, aileler ve toplumlara ağır bir bedel ödettiğini, yoksulluğun çaresizliğini derinleştirdiğini göstermektedir (Brodie, 2003:

48). Benzer biçimde Türkiye’de de neoliberal dönüşüm süreci haneleri yoksullaştırmış, güvencesiz ve esnek çalışma biçimlerini yaygınlaştırmış, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine erişimi güçleştirmiş, yeni bakım ve yeniden üretim ihtiyaçları doğurmuştur. Bu süreci genel hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz:

1) *Artan yoksulluk*

o Düşük ücretler, kayıt dışı çalışma ve işçi haklarının kaybı (Boratav vd., 2001; Öngel, 2014; Köse ve Bahçe, 2009).

Benzer biçimde Türkiye’nin neoliberal politikalarla küresel kapitalizmle yeni entegrasyon biçimi emek üzerinde yeni denetim ve tahakküm biçimleri doğurmuştur. Bu çerçevede, ilkin, Türkiye’de neoliberal dönemde ihracat sektörlerinin uluslararası rekabet gücünü artırmayı amaçlayan politikalar emek üzerinde yeni kontrol mekanizmaları getirmiştir (Ercan ve Oğuz, 2015). İlk on yılın en önemli ekonomik politika özelliği ücretlerin baskılanmasıydı. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra sendikal faaliyetlerin bastırılması, reel ücret oranlarını düşürdü ve ihracat endüstrileri için ucuz işgücü sağladı (Boratav vd., 2001). Emek gelirinini düşürülmesinin amacı, emek yoğun mamul mallara olan iç talebi azaltmak ve uluslararası rekabet gücü yoluyla kısa vadeli istikrarı sağlamaktı (Şenses, 1996). Bu sürecin en yıkıcı sonuçları, kayıt dışı çalışmanın büyümesi, işsizliğin artması ve yoksulluğun derinleşmesi oldu (Boratav vd., 2001). Neoliberal dönüşümün yol açtığı yoksulluğa nispeten erken bir yanıt olarak, 1986 yılında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kuruldu (Buğra, 2007). 1992 yılında, ödeme gücü olmayan vatandaşların tedavilerinin devlet tarafından karşılanmasına olanak tanıyan Yeşil Kart uygulaması hayata geçirildi (Çelik, 2010).

Tüm bu gerçeklikler neoliberal rasyonaliteyle çerçevelenmiştir: özelleştirme, ticaretin serbestleştirilmesi, metalaşma, sermayenin düzenlenmesinin kaldırılması ve kamu sektörünün aşınması (Brodie, 2003: 47). Ayrıca, yeni iş yasası ve sosyal güvenlik kanunu, çalışan nüfus arasında zaten var olan güvencesizliği ve yoksulluğu daha da derinleştiren hükümler içermektedir (Coşar ve Yeğenoğlu, 2011). Bu koşullar altında, işçi sınıfı hanelerinin hayatta kalması giderek zorlaşmıştır.

o İş Yasasının, Sağlık Hizmetlerinin ve Sosyal Güvenlik Sisteminin Dönüşümü: Yoksulluğun derinleşmesi ve emek üzerinde yeni denetim biçimleri getirilmesi (Köse ve Bahçe, 2009; Ercan ve Oğuz, 2015).

Bu dönüşümün yoksulluğu derinleştiren ve emek üzerindeki denetim mekanizmalarını şiddetlendiren temel bileşeni, çalışma ve sosyal güvenlik

sistemlerinin dönüştürülmesi yoluyla oluşturulmuştur. Bu yöndeki ilk adım, 2003 yılında esnek çalışmayı getiren yeni İş Kanunu'nun kabul edilmesidir. Aslında 1990'ların sonlarından itibaren esnek çalışma politikaları tüm sektörleri kapsayan yeni işgücü denetim mekanizmalarının bir parçası olarak benimsenmiştir. Yasa, yarı zamanlı, geçici ve sözleşmeli çalışmanın yasal olarak tanınmasının yanı sıra çalışma saatlerinin ve işveren haklarının genişletilmesi yoluyla esnek çalışmayı meşrulaştırmıştır. (Çelik, 2010). Bir başka deyişle yeni yasa, iş güvencesinin olmadığı ve sosyal güvenlik sisteminin uygulanmadığı yerlerde giderek yaygınlaşan esnek çalışma uygulamalarına yasal bir zemin sağlamıştır.

Yeni İş Kanunu'na feminist bir perspektiften bakacak olursak, kadınların sermayenin ihtiyaçlarına göre ve ataerkil roller çerçevesinde istihdam edilmesini amaçladığı açıktır. Yani yeni yasa, sermayedarların kadın işçileri ihtiyaç duydukları zaman ve ihtiyaç duydukları süre boyunca istihdam edebilmelerini sağlamaya yöneliktir. Dolayısıyla aile politikaları tüm bakım ve sosyal sorumluluk yükünü kadınlara yüklerken, yeni iş yasası bağlamında kadınlardan ev içi iş yüklerini aksatmadan yarı zamanlı ve esnek çalışmaları beklenmektedir. Bu durum, kadınları toplumsal yeniden üretimin yüküyle eve hapsederek ataerkil yapı karşısında zayıflatmakla kalmıyor, aynı zamanda güvencesiz koşullarda düşük ücretlerle çalışan örgütsüz ve güçsüz işçilere dönüştürüyor. Bu arada, önceki politikalar kadınları kocaya veya babaya bağımlı kılarken, yeni düzenlemeler kadın ve erkeği eşitliyor ve onlara eşit istihdam olanakları sunuyor gibi görünmektedir. (Kılıç, 2008). Ancak koruyucu hükümlerin kaldırılması, kadınlara “özgür seçim” hakkı tanımaktan ziyade sermayeye esneklik getirmektedir (Kılıç, 2008). Dahası, kadınları erkeklerle “eşitleyen” ve çalışma koşullarını iyileştiren mevzuat yoluyla kadınları işgücü piyasasına çekmeyi amaçlamıştır. Örneğin, kadınların sanayide gece çalışmasını engelleyen hüküm kaldırılarak kadın ve erkekler için eşit istihdam fırsatları hedeflenmiştir. Ancak, kadınlara eşit vatandaşlık vaat eden sosyal politikadaki bu değişiklik, önceki yardımların yokluğunda ve kapasitelerini geliştirecek yeterli politikalar olmaksızın kadınların kırılganlığını artırmaktadır (Kılıç, 2008).

Emek üzerinde kurulan ve yoksulluğu derinleştiren bir diğer denetim mekanizması da yeni Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun yürürlüğe girmesidir. Yeni sistem, daha önce ayrı olan sigorta programlarını aynı standart ve normlara sahip tek bir sistemde bir araya getirmektedir. Yoksulluk sınırının üzerinde gelir elde eden herkesin zorunlu katkılarıyla finanse edilen bir genel sağlık sigortası sistemi önermektedir. Buna göre 18

yaşın altındaki herkes ücretsiz sağlık hizmeti alma hakkına sahip olurken, ödeme gücü olmayanların primleri, bir gelir testine göre devlet tarafından ödenecektir (Coşar ve Yeğenoğlu, 2009). Yeni Sosyal Güvenlik Kanunu, Türkiye’de sosyal güvenliğin ve kamu sağlığının metalaştırılması sürecinde önemli bir adım olmuştur. Kanunla katkı payları arttırılmış, katkı süresi uzatılmış ve kazançlar sınırlandırılmıştır. Bu yapı, yeni çıkarılan iş kanununun arkasındaki zihniyeti yansıtır: iş güvenliği her şeyden önce işverenin güvenliği anlamına gelmektedir (Coşar ve Yeğenoğlu, 2009). Örneğin, yasayla iş güvencesi kapsamına girme eşiği 10 çalışanı olan işyerlerinden 30 veya daha fazla çalışanı olan işyerlerine yükseltilmiştir. Sonuç olarak, işgücünün yarısından fazlası iş güvencesi kapsamı dışında bırakılmış durumdadır (Çelik, 2010).

İş Kanunu’nda olduğu gibi, burada da kadınlarla erkeklerin emeklilik yaşlarını eşitlemeye çalışarak emeklilik sistemindeki gerçek eşitsizlikleri maskeleyen benzer bir toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımı görüyoruz (Kılıç, 2008). Erkekler ve kadınlar için farklı emeklilik yaşı talebi, kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumuna ve evdeki ücretsiz bakım ve yeniden üretim işlerinin getirdiği ek yüke dayanmaktadır. Yeni düzenleme, kadınların bakım işlerinin artması, toplumsal yaşamın ataerkil çerçevesinin derinleşmesi ve liberal eşitlik ve özgürlük maskesi altında sermayenin egemenliği anlamına gelmektedir (Coşar ve Yeğenoğlu, 2009).

Sağlık sisteminin neoliberal yeniden yapılandırılması, yoksul hanelerin yaşamlarını olumsuz etkileyen toplumsal yeniden üretime dayalı emek denetiminin en kritik örneklerinden biridir. Bu yeniden yapılandırma, özel sektör sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması ve kamu sektöründe katkı payı esasına göre hizmet alma şeklinde gerçekleşen bir özelleştirme sistemidir. Böylece 2000’li yıllarda sağlık hizmetleri sermayenin değerlendirilmesinin bir aracı haline gelmiş, mal ve hizmetler özel şirketler tarafından üretilip sunulmaya başlanmış, böylece özel hastanelerin, kliniklerin ve özel sigorta şirketlerinin sayısı hızla artmıştır. Diğer bir deyişle Sağlık Reformu özel hastanelerin ve kliniklerin yaygınlaşması ve özel sigorta şirketlerinin büyük bir ekonomik sektör olarak ortaya çıkmasıyla sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesini hızlandırmıştır (Eder, 2010). Ayrıca, emeklilik reformları tüm emekliler için emeklilik yaşını ve katkı süresini yükseltmiş ve yaşlılık aylığı almaya hak kazanmayı daha zor hale getirmiştir (Saydam, 2018). Bütün bu süreç vatandaşları müşteriye ve insan hayatını salt bir metaya dönüştürürken, daha önce birçok mal ve hizmet üreten kamu görevlilerini de özel sektörün çalışanı haline getirmektedir.

- o **Büyük Kamu Kurumlarının Özelleştirilmesi:** Özelleştirme işsizliği, güvencesiz istihdamı ve dolayısıyla yoksulluğu daha da artırmıştır.

1980'lerde ufak adımlarla başlayan özelleştirmeler esas olarak 2000'lerde hız kazanmış, Türkiye'nin çok önemli iktisadi işletmeleri bir çırpıda özelleştirilmiştir. TÜPRAŞ (Türkiye Petrol Rafinerileri), Türk Telekom, SEKA (Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları A.Ş.) ve TEKEL (Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü) gibi Türkiye ekonomisinin dev kamusal varlıkları bu dönemde özelleştirilmiştir. Özelleştirme sonucunda çok sayıda kamu çalışanı ya işten çıkarılmış ya da başka bir kamu kurumuna nakledilmiştir. TEKEL ve SEKA gibi büyük kamu işletmeleri kadınların yoğun olarak çalıştığı işyerleri olduğundan, özelleştirme kadınlar için önemli bir istihdam alanını ortadan kaldırmış ve birçok hak kaybına yol açmıştır. Araştırmalar, özelleştirme sonrasında pek çok il ve ilçenin, boşluğu dolduracak büyük sanayi birimlerinin olmaması nedeniyle ciddi bir işsizlik sorunuyla karşı karşıya kaldığını ve bunun kadınlar için çok önemli sonuçları olduğunu ortaya koymuştur (örneğin bkz. Tansel, 2002). Özelleştirilmeyle işinden olan kadınlar çoğunlukla hizmet sektöründe çalışmak zorunda kalmıştır. Kısacası, kamu kurumlarının özelleştirilmesi bir yandan halkı kamunun düşük fiyatlarla sağladığı mal ve hizmetlerden mahrum bırakırken, diğer yandan da önemli bir güvenceli istihdam alanını ortadan kaldırmaktadır. Her ikisi de yoksulluğun artmasına katkıda bulunmuştur.

- o **Tarımsal Yapıların Çözülmesi:** Kırsal yoksullaşırken kentlere göçün hızlanması.

Neoliberal dönüşüme eşlik eden tarımsal dönüşüm, kente göçü zorlayarak işsizliği ve yoksulluğu derinleştirdi. Tarımdaki sönüşümün ülke ekonomisi bağlamında ortaya çıkardığı sonuçlardan biri, tarımın milli gelirdeki payının küçülmesidir. 1980'de tarımın GSYİH'deki payı yüzde 24,8 iken, 2000'de yüzde 12,2'ye düşmüş, 2023 yılında ise 6,2'ye gerilemiştir (TÜİK, 2024d). Tarımsal yapılar çözülürken bir yandan temel gelir kaynaklarını kaybeden kırsal nüfus giderek yoksullaştı, bir kısmı ücretli tarım işçisi oldu, bir kısmı da kentlere göç ederek kent yoksulları arasına katılmak zorunda kaldı (Boratav vd., 2001). Kırdan kente göç yoksulların sayısını artırırken, neoliberal ekonomi politikaları kapsamında esnek ve güvencesiz işler için geniş bir işgücü havuzu yarattı (Murakami, 2014). Böylece yoksulluk büyük şehirlerdeki kırdan göçenlerle ilişkili bir sorun haline geldi. Bu süreçte yoksulluk ülke geneline yayılırken, yeni bir olgu kent yoksulları idi. Üstelik kentte ücretli bir işe sahip olmak yoksul olmamak anlamına da gelmemektedir (Murakami, 2014). Aksine, yeni bir "çalışan yoksul" kategorisi ortaya çıkmıştır. Yeni kentsel yoksulluğun ortaya çıkışı, kayıt dışı ekonomiyi ve işsizlik oranlarını

artıran neoliberal işgücü piyasası reformları gibi yapısal reformlarla doğrudan bağlantılıdır (Yılmaz, 2015).

Tarımın dönüşümüyle hızlanan kente göç, kadınlar için daha büyük sorunlar yaratmaktadır. Tarımsal yapılar çözüldükçe, kadınlar önemli bir istihdam alanından giderek daha fazla çekilmektedir. Sonuç olarak, kadınların işgücüne katılımı azalmaktadır. Kadınların kırsal istihdamdaki payı 1980’de yüzde 86,5 iken 2000’de gerileyerek, 2004’te yüzde 50,8’e düşmüştür (TÜİK, 2014). 2000’li yıllarda bu düşüş hızlanmış ve 2023 yılında yüzde 18,7’ye ulaşmıştır (TÜİK, 2025). Tarımda ücretsiz aile işçileri ya tam zamanlı kentli ev kadınlarına dönüşmüş ya da kayıt dışı sektörde istihdam edilmiştir (Toksöz, 2011). Kadınların bugün en yüksek istihdam alanı yüzde 63,7 ile hizmetler sektörüdür (TÜİK, 2025).

Özetle neoliberal politikalar haneleri derinden etkiledi ve hanelerin ayakta kalma koşullarını keskin bir biçimde zayıflattı. Yoksulluk derinleşirken, bu dönemde AKP çeşitli mekanizmalarla yoksulluğu idare etmeye çalıştı. İki hayatta kalma mekanizması bu sorunun üstesinden gelmeye yardımcı oldu: İlki finansal genişlemeyle birlikte hanelere kredi sağlanması, ikincisi, diğer sosyal politika araçları aracılığıyla hanelere destek verilmesidir. Çalışmalar, yoksul hanelerin temel günlük ihtiyaçları için tüketici kredisi kullandığını göstermektedir (Karaçimen, 2014). Gerçekten de ulusal gelirden emeğin düşen payının ve kamu sektörüne yönelik saldırının önemli bir etkisi, dünya genelinde hane halkı tüketiminin giderek daha fazla kredi ve borca bağımlı hale gelmesidir (Bakker, 2020: 170). Destek mekanizmaları açısından, aile temelli bir sosyal transfer sistemi, özellikle işçi sınıfı hanelerinin kriz zamanlarında hayatta kalmalarına yardımcı olur. Dünya Bankası tarafından onaylanan Koşullu Nakit Transferi programı, çocuklarının okula gitmesini ve düzenli sağlık faaliyetlerine katılmasını sağlamaları koşuluyla aşırı yoksulluk içinde yaşayan hedef hanelere nakit hibe sağlar (Özden, 2014). Bu politikaların birleşimi, hükümetin ülke ürünlerinin dış pazarlardaki rekabet gücünü korumak için ücret artışını yavaşlatmasını sağlamıştır (Akçay, 2018). Bu çerçevede AKP’nin iktidara geldiği 2002’den 2016’ya kadar sosyal yardımlar, yeni araçların, izleme mekanizmalarının ve entegre bir sistemin tanıtılmasıyla genişletilirken, sosyal yardımların sosyal harcamalardaki payı önemli ölçüde artmış, bütçesi 850 milyon ABD dolarından 11,2 milyar ABD dolarına çıkmıştır (Özel ve Yıldırım, 2019: 493). Sosyal yardımlar, konut, doğum, eğitim, aile, sağlık, engellilik, dullar, asker ve gazi aileleri ve birkaç alt kategoriden oluşan özel yardım olmak üzere dokuz farklı kategoriye göre dağıtılmaktadır (Özel ve Yıldırım, 2019: 493).

2) Bir diğer mesele, zaten zayıf olan **kurumsal bakımın giderek zayıflamasıdır**. Türkiye’de anaokulları, okul öncesi programları ve yaşlılar için bakım tesisleri gibi hizmetlere yönelik kamusal kurumlar hayli yetersizdir, bu çerçevede kamu harcamalarının düzeyi epeyce düşüktür (Acar ve Altunok, 2013; Yazıcı, 2012). Örneğin, çocuk bakım tesislerinin eksikliği, düşük kadın istihdamının ana nedenlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Buğra ve Yakut Çakar, 2010).

Özelleştirmeler kamusal kreşlerin zayıflamasında kritik bir önem taşımaktadır. Kamu kurumları çalışanlarına kreş ve anaokulu gibi hizmetler sunduğundan, özelleştirme kadınların bu hizmetlerden mahrum kalmasına anlamına gelmektedir. Devlet, 1980’lerden önce çeşitli kurumsal ve yasal yollarla hanelere yetersiz de olsa çocuk bakım desteği sağlamıştır. Özellikle Sümerbank, SEKA, TEKEL gibi kamu kuruluşları, bünyelerinde çalışan kadınların küçük çocuklarına kreş hizmeti sağlamıştır. İlk kreşler, kadın çalışanların en fazla olduğu Nazilli, Kayseri, Malatya, Ereğli gibi bazı Sümerbank fabrikalarında 1940’lı yılların ortalarında açılmıştır (Eren ve Tuna, 2018; Turgay, 2022). Kamu İktisadi Teşebbüsleri, kreş ve kreş hizmetleri bakımından farklılık göstermekte, emzirme ve kreş olanakları açısından aynı kuruluş içinde bile önemli farklılıklar içermektedir. Çalışanlarının yüzde 75’inin kadın olduğu TEKEL Cibali Tütün Fabrikası bu konuda en iyi fırsatları sunmasıyla dikkat çekmektedir (Makal, 2010: 33). Bu önemli kamu kuruluşlarının özelleştirilmesiyle önemli istihdam alanlarının yanı sıra çocuk bakımı hizmeti de kadınların elinden alınmış oldu.

Bu gelişmeler, özellikle eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerde toplumsal yeniden üretimin temel kurumlarının özelleştirilmesinin bir parçasıdır, böylece kamusal ve özel güçten oluşan yeni bir çerçeve artık küresel ölçekte toplumsal yeniden üretimin koşullarını yeniden yapılandırmaktadır (Bakker ve Gill, 2003: 28). Bu süreçte özel sektörün kreş açma zorunluluğu da hafifletilmiş, fiilen ortadan kaldırılmıştır. 2013 yasası, 150 kadın çalışanı olan işyerleri için kreş zorunluluğu getirmiştir. Türkiye’de özel sektördeki şirketlerin çoğunluğunun küçük ve orta ölçekli işletmeler olması ve işyerlerinin kreş açma zorunluluğu açısından denetlenmemesi göz önüne alındığında, kadınların işgücü piyasasına katılmak yerine evde çocuklara bakmaları beklenmektedir. Bugün, TÜİK Aile Yapısı Araştırması’na göre, kadınlar Türkiye’de hane içindeki çocuk bakımının yüzde 94,4’ünü üstlenmektedir (TÜİK, 2022).

Son dönemde hanelerin bakım ihtiyacının çeşitlendiğini görüyoruz. Kritik bir olgu Türkiye nüfusunun yaşlanmasıdır: Yaşlılar (65+) toplam nüfusun yüzde 10,2’sine ulaşmıştır (TÜİK, 2024a). Bu durum yaşlı bakımı için yeni

ihtiyaçlar yaratmaktadır. Türkiye'nin nüfusu yaşlandıkça, çalışma çağındaki her 100 kişi başına düşen yaşlı sayısını ölçen yaşlı bağımlılık oranı da yükselmektedir. 2018 yılında yüzde 12,9 olan bu oranın 2023 yılında yüzde 15'e ulaştığı saptanmıştır; 2040 yılında ise yüzde 25,3'ün üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir (TÜİK, 2024a). Hükümet yaşlı bakımını bütünüyle hanelere ve dolayısıyla kadınlara yükleme eğilimindedir zira kurumsal yaşlı bakımı son derece yetersizdir. Üstelik bu dönemde ailelerin yaşlı bakımı gibi bazı bakım ihtiyaçları, özel bakım tesisleri ve Moldova, Gürcistan, Türkmenistan, Özbekistan gibi ülkelerden gelen göçmen bakım çalışanları tarafından karşılanmaktadır (Akalin, 2007).

Ayrıca, AKP'nin gözünde Türkiye nüfusu dinamizmini yitirmiştir. Son dönemde doğurganlık oranı giderek azalmış, 2022'de 1,62 çocuğa düşerek nüfus ikame seviyesi olan 2,10'un altına inmiştir (TÜİK, 2023a). Nüfus yaşlandıkça ve doğurganlık oranı düştükçe, yaşlılara bakma yükü kritik bir sorun haline gelmekte ve genç ve dinamik bir işgücü ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Öte yandan evlenme oranları düşerken, boşanma oranları yükselmekte, evlenme yaşı yükselmektedir. Kaba evlilik oranı 2001 yılında yüz kişide 8,35 idi; 2023 yılına gelindiğinde, yüzde 6,63'e düştü. Bu dönemde kaba boşanma oranı yüzde 1,41'den yüzde 2,01'e çıktı. 2001 yılında erkekler için 26, kadınlar için 22,7 olan evlenme yaşı, 2023 yılında erkekler için 28,3'e kadınlar için 25,7'ye yükseldi (TÜİK, 2024c).

Tüm bu sorunlara ek olarak, son yıllarda ekonomik durgunluklar, kırdan kente göç, geniş aileden çekirdek aileye geçiş, artan boşanma oranları ve evlilik yaşının yükselmesi, ailenin hane toplumun bakımını ve yeniden üretimini sağlamasını zayıflatmıştır (Buğra ve Keyder, 2006). AKP, bu bakım ve yeniden üretim ihtiyaçlarını kurumsal bakım düzenlemeleriyle karşılamak yerine, toplumsal yeniden üretim yükünü neredeyse bütünüyle aileye yüklemektedir. AKP bu nedenle, yaşlılara, engellilere ve çocuklara evde bakan ailelere doğrudan mali ve sosyal hizmet desteği gibi çeşitli mekanizmalar aracılığıyla aileyi toplumsal yeniden üretimin merkezi alanı olarak canlandırmaya çalışmaktadır (Kocamaner, 2018; Özden, 2014). Bu nedenle, ailenin bakım ve yeniden üretim hizmetleri sunmasını sağlamak için nakit transferleri, bakım sübvansiyonları ve mali desteklerden oluşan "aileyi güçlendirme politikası" geliştirmiştir.

Meclis Araştırma Komisyonu'nun 2016 raporu (Meclis Araştırma Komisyonu, 2016), aileyi güçlendirme politikasının geliştirilmesinde önemli bir adımdır. 10 Aralık 2015'te, ailedeki yapısal değişikliklerin nedenlerini anlamak ve aile

yapısını güçlendirmek için çözümler bulmak amacıyla bir Meclis Araştırma Komisyonu kuruldu. Komisyon raporu, politikada “aile dostu politikalara” doğru bir paradigma değişimi öneriyordu. Aile dostu politikaların amacı, kamu sektörü tarafından üretilen tüm ürün ve hizmetleri, aile birliğini ve bütünlüğünü sağlamaya katkıda bulunacak şekilde tasarlamak ve “aile dostu” bir marka yaratarak ürün ve hizmetlerin marka değerini artırmak ve ardından özel sektörü de aynısını yapmaya teşvik etmektir (Meclis Araştırma Komisyonu, 2016: 85). “Aile dostu politikalar”, iletişim, kültür, sanat, spor, ulaşım, konut ve şehir planlama gibi her alanda ailenin geleneksel değerlerini korumak için tasarlanmıştır. Örneğin, raporda aileyi önemseyen ve güçlü gösteren medya kuruluşlarına vergi indirimleri gibi teşvikler sunulması ve ailenin bütünlüğünü korumayı amaçlayan “aile dostu” yapımlar üretilmesinin özendirilmesi öneriliyordu (Meclis Araştırma Komisyonu, 2016: 73). Gerçekten de aileyi güçlendirme politikaları medya tarafından desteklenmiş ve teşvik edilmiştir, örneğin artan sayıda İslami TV kanalı bunun bir göstergesidir (Kocamaner, 2017). Bu kanallar “aile değerlerine”, anneliğe ve evliliğin teşvik edilmesine güçlü bir vurgu yapmaktadır (Kocamaner, 2017; Güneş Ayata ve Doğançün, 2017: 610-11).

Bir başka kritik unsur, Türkiye gibi uluslararası kapitalizme tekstil ve benzeri ucuz emeğe dayalı ihracat sanayileriyle entegre olan ülkelerdeki ucuz emek gücü ihtiyacıdır. 2000’ler boyunca Türkiye, emek yoğun ihracat yoluyla uluslararası kapitalizmle entegrasyonunu sürdürmeye çalışmıştır (Yeldan ve Ünüvar, 2016; Ercan ve Oğuz, 2015; Bozkurt Güngen, 2018). Eski Devlet Bakanı Zafer Çağlayan bir zamanlar, “Biz Avrupa’nın Çin’i olacağız” demişti (Hürriyet, 2011). O zamanki DİSK raporuna göre, Türkiye gerçekten de düşen ücretler ve uzun çalışma saatleri ile ucuz işgücünün sömürülmesi açısından “Avrupa’nın Çin’i olma” yolundaydı (Disk-Ar, 2010). Nüfusun yaşlanması ve doğum ve evlilik oranlarında gözlenen düşüşlerle nüfusun “dinamizmini yitirmesi”, AKP nezdinde kritik bir sorun olarak tarif edilmektedir. Yani, AKP’nin aile politikasının bir diğer tetikleyicisi, işgücünün günlük ve kuşaklar arası üretimini garanti altına almak ve özellikle ihracat endüstrileri için ucuz işgücü havuzunu genişletmektir (Kurtuluş Korkman, 2015; Kocamaner, 2018). Ucuz işgücü ihtiyacı, Suriyeli mültecilerin tekstil ve hazır giyim gibi üretim endüstrilerindeki rolünün gösterdiği gibi, kayıt dışı göçmen işgücü gibi yeni ucuz ve esnek işgücü kaynaklarının sağlanmasını içeriyordu (Pinar vd., 2019). Ucuz işçi ihtiyacına bir diğer çözüm ise genç yaşta evlilikleri destekleyerek ve çok sayıda çocuk sahibi olmayı teşvik ederek büyük bir işgücü havuzu ve endüstriyel yedek ordu yaratmaktır (Köse ve Bahçe, 2009: 508). Bunun için AKP çeşitli destek mekanizmaları geliştirmiştir. Örneğin 2015’te “Ailenin

ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Projesi”nde hükümet, çok çocuk doğurmayı teşvik etmek amacıyla kadınlara yarı zamanlı çalışma olanağı sağlanmasını, doğum izninin 16 haftadan 24 haftaya çıkarılmasını, ilk çocuğun doğumu için 300 TL, ikinci çocuğun doğumu için 400 TL, dördüncü ve üzeri çocuğun doğumu için 600 TL maddi destek sağlanmasını önermişti. Bu yazının kaleme alındığı 2025 yılı başında AKP 2025 yılını “aile yılı” ilan edilerek benzer teşvik politikalarını yürürlüğe sokmaya başlamıştır. Örneğin daha önce hayata geçirilen evlilik kredisine ek olarak şimdi de 2025 yılı ve sonrasında doğan çocuklar için 60 ay boyunca 5 bin lira doğum yardımı yapılması planlanmaktadır (ASHB, 2025).

Kısacası, hükümet aileyi hem insanların artan toplumsal üretim ihtiyacını karşılayacak bir kurum hem de ihracat endüstrileri için ucuz işgücü sağlayacak bir mekanizma olarak tasarlamıştır. Sonuç olarak sosyal politikaların zayıflatıldığı neoliberal ortamda aile, hayatta kalmanın tek temeli haline gelmektedir (Özgün, 2021). Kadınları genç yaşta evliliğe teşvik ederek, çok çocuk doğurmalarına çeşitli destekler sunarak, kürtaj kısıtlamaları gibi yasaklarla kadınların bedenleri ve doğurganlıkları üzerindeki tahakkümü şiddetlendirerek, çekirdek aileyi yaşlıları da içerecek biçimde genişletmeyi özendirerek (bkz. Yaman, 2024) bu sorunları çözmeyi, tüm bakım ve yeniden üretim yükünü de kadınlara yüklemeyi amaçlamaktadır. Böylece, aileyi, cinsellik ve üreme alanlarını bir yandan rekabet ve kişisel çıkar gibi neoliberal nosyonlarla bir yandan da dini ve muhafazakâr ahlak ve ataerkil kabullerle yeniden şekillendirmeye girişmiştir (Öztan, 2014). Bu politikaların, kadınların temel bakım sağlayıcılar olarak hane içi iş bölümündeki rolünü güçlendirmesi kaçınılmazdır.

Son Söz

Toplumsal yeniden üretim yaklaşımı, aile politikasını sermaye birikimi, krizler ve makroekonomik politikaların ihtiyaçlarıyla birlikte incelemek için gerçekten de yol göstericidir. Bu kısa incelemenin gösterdiği gibi, aileyi güçlendirme politikaları, neoliberal politikaların neden olduğu yaygın işsizliğe ve derinleşen yoksulluğa karşı bir güvenlik ağı, demografik değişimin neden olduğu devam eden ve artan bakım ve yeniden üretim ihtiyaçları için bir bakım merkezi ve ihracat endüstrileri için genç, bol ve ucuz işgücü üreticisi olarak tasarlanmıştır.

Toplumsal yeniden üretim yaklaşımından hareketle aile politikalarını ele aldığımızda, bu politikalarla iktisadi politikalar, sosyal politikalar ve kadın emeği arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmakla kalmayız, aynı zamanda bu

politika alanlarının bir bütünün parçaları olduğunu da görebiliriz. Böylesi bir analiz aileyi ona atfedilen “kutsal”lığından sıyrarak, maddi yaşamın üretim ve yeniden üretim merkezi olarak işaretle ve makro politikalar ile insanın ve emek gücünün üretimi / yeniden üretiminin birliğini, aileyi ve kadın emeğini merkeze alarak ortaya koyar.

Bu nedenle toplumsal yeniden üretim perspektifi, aile politikaları, esnek çalışma stratejileri ile kadınların toplumsal yeniden üretim emeği arasında bir bağ kurmamıza da yardımcı olur: Kadınların genç yaşta evlenmeleri, en az üç çocuk sahibi olmaları, bu çocukları büyütmeleri, hane içindeki yaşlılara, engellilere ve hastalara bakmaları ve aynı zamanda esnek çalışma koşullarıyla ücretli istihdama katılmaları beklenmektedir. Başka bir deyişle, devlet, sermayeyle el ele, kadınların emeği, bedenleri, cinselliği ve doğurganlığı üzerinde çok katmanlı denetim, tahakküm ve sömürüyle, yalnızca günümüz toplumunun toplumsal yeniden üretimini garanti altına almakla kalmamakta, aynı zamanda geleceğin toplumunun toplumsal yeniden üretim ihtiyaçlarının karşılanması için de “kârlı” bir yatırımı hayata geçirmektedir. Bu, AKP’nin ataerkil muhafazakarlığı ve kapitalizmin ihtiyaçları için “güçlü” olması gerekenin kadınlar değil, aile olduğunu açıkça ortaya koyar.

Sonuç olarak, bu makalenin de altını çizdiği gibi, AKP hükümeti “kadın körü” yahut “cinsiyet körü” değildir; aksine kadınların emeklerini ve bedenlerini devletin, hükümetin ve sermayenin çıkarlarını gerçekleştirmek üzere araçsallaştırmakta ve kontrol altına almaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, F. & Altunok, G. (2013) “The ‘Politics of Intimate’ at the Intersection of Neoliberalism and Neo-conservatism in Contemporary Turkey”, *Women’s Studies International Forum*, 41: 14–23.

Akalın, A. (2007). “Hired as a Caregiver, Demanded as Housewife: Becoming a Migrant Domestic Worker in Turkey”, *European Journal of Women’s Studies*, 14 (3): 209–25.

AKP. (2002). *Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*. AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2002.

AKP. (2017). *Parti Programı*, <https://www.akparti.org.tr/media/28223/akpartituzuk.pdf>, erişim tarihi: 09.05.2024.

- Arat Koç, S. (2006). “Whose Social Reproduction? Transnational Motherhood and Challenges to Feminist Political Economy”, K. Bezanson & M. Luxton (der.) *Social Reproduction: Feminist Political Economy Challenges Neoliberalism* içinde, Montreal: McGill-Queen’s University Press, 75-93.
- Arruzza, C., Bhattacharya, T. & Fraser, N. (2019). *Feminism for the 99 Percent: A Manifesto*, Londra: Verso Books.
- ASHB [Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı]. (2025). “Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanımız Göktaş, TRT Haber yayında soruları yanıtladı”, 14 Ocak, <https://www.aile.gov.tr/haberler/aile-ve-sosyal-hizmetler-bakanimiz-goktas-trt-haber-yayinda-sorulari-yanitladi/>, erişim tarihi: 03.05.2025.
- Bakker, I & Gill, S. (2003). “Ontology, Method, and Hypotheses”, I. Bakker & Gill, S. (der.) *Power, Production and Social Reproduction* içinde, Houndmills: Palgrave Macmillan, 17-32.
- Bozkurt Güngen, S. (2018). “Labour and Authoritarian Neoliberalism: Changes and Continuities Under the AKP Governments in Turkey”, *South European Society and Politics*, 23: 219-238.
- Brodie, J. (2003). “Globalization, In/Security, and the Paradoxes of the Social”, I. Bakker ve S. Gill (der.) *Power, Production and Social Reproduction* içinde, Houndmills: Palgrave Macmillan, 47-66.
- Buğra, A. (2018). “Social Policy and Different Dimensions of Inequality in Turkey: A Historical Overview”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20 (4): 318–331.
- Buğra, A. (2013). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim.
- Buğra, A. (2007). “Poverty and Citizenship: An Overview of the Social-Policy Environment in Republican Turkey.” *International Journal of Middle East Studies* 39 (1): 33-52.
- Buğra, A. & Yakut Çakar, B. (2010). “Structural Change, the Social Policy Environment and Female Employment in Turkey”, *Development and Change*, 41 (3): 517–538.

Buğra, A. & Keyder, Ç. (2006). “The Turkish Welfare Regime in Transformation”, *Journal of European Social Policy*, 16 (3): 211–228.

Boratav, K., Yeldan, E. & Köse, A. H. (2001). “Turkey: Globalization, Distribution and Social Policy, 1980–1998”, Working Paper no. 20. New York: CEPA Working Paper Series, 2001.

Coşar, S. & Yeğenoğlu, M. (2009). “The Neoliberal Restructuring of Turkey’s Social Security System”, *Monthly Review* 60 (11): 36-49.

Coşar, S. & Yeğenoğlu, M. (2011). “New Grounds for Patriarchy in Turkey? Gender Policy in the Age of AKP”, *South European Society and Politics* 16 (4): 555-573.

Çelik, A. (2010). “Muhafazakâr Sosyal Politika Yönelimi: Hak Yerine Yardım Yükümlülük Yerine Hayırseverlik”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 42: 63-81.

Disk-Ar. (2010). *Hizmet ve Ticaret Sektörlerinde İstihdam ve Reel Ücretler Raporu*, <https://disk.org.tr/2010/10/turkiye-ucuz-emek-somurusunde-avrupanin-cinir21-olma-yolunda>, erişim tarihi: 05.02.2024.

Eder, M. (2010). “Retreating State? Political Economy of Welfare Regime Change in Turkey”, *Middle East Law and Governance*, 2: 152-184.

Elson, D. (2012). “Social Reproduction in the Global Crisis: Rapid Recovery or Long-Lasting Depletion?”, P. Utting, S. Razavi ve R. Varghese Buchholz (der.) *The Global Crisis and Transformative Social Change* içinde, New York: Palgrave Macmillan, 63-81.

Eren, A. A. & Tuna, S. (2018) “Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Beslenme, Giyim, Kreş ve Okul Olanakları (1935-1950)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü Tarihi Atatürk Yolu Dergisi, 63: 165-202, s.190.

Ercan, F. (2002). “The Contradictory Continuity of the Turkish Capital Accumulation Process: A Critical Perspective on the Internationalization of the Turkish Economy”, N. Balkan ve S. (der.) *The Ravages of Neoliberalism: Economy, Society and Gender in Turkey* içinde, New York: Nova Publications, 21-39.

- Ercan, F. & Oğuz, Ş. (2015). “From Gezi Resistance To Soma Massacre: Capital Accumulation and Class Struggle in Turkey”, *Sosyalist Register* 51:114-135.
- Ferguson, S. (2016). “Intersectionality and Social-Reproduction Feminisms: Toward an Integrative Ontology”, *Historical Materialism* 24 (2): 38-60.
- Fraser, N. (2017). “Crisis of Care? On the Social-Reproductive Contradictions of Contemporary Capitalism”, T. Bhattacharya (der.) *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression* içinde, Londra: Pluto Press, 21-37.
- Gill, S. & Bakker, I. (2006). “New Constitutionalism and the Social Reproduction of Caring Institutions”, *Theoretical Medicine and Bioethics*, 27: 35–57.
- Güneş-Ayata, A. & Doğangün, G. (2017) “Gender Politics of the AKP: Restoration of a Religio-conservative Gender Climate”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 19 (6): 610-627.
- Himmelweit, S. (1992). “Reproduction and the Materialist Conception of History: A Feminist Critique”, T. Carver (der.) *The Cambridge Companion to Marx* içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 196-222.
- Hülagü, F. (2021). “Anti-feminism in Turkey: a Critical Political Economy Perspective”, *Gender, Zeitschrift für Geschlecht, Kultur und Gesellschaft*, 6: 25-41.
- Hürriyet. (2011). “Bakan Çağlayan: Türkiye Avrupa’nın Çin’i Olacak”, 9 Şubat 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bakan-caglayan-turkiye-avrupanin-cini-olacak-16980115>, erişim tarihi: 03.09.2024.
- İzdeş Terkoğlu, Ö. & Memiş, E. (2022). “Impact of Elderly Care on ‘Sandwichedgeneration’ Women in Turkey”, *New Perspectives on Turkey* 66: 88–121.
- Karaçimen, E. (2014). “Financialization in Turkey: The Case of Consumer Debt”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16 (2): 161-180.

Kılıç, A. (2008). “The Gender Dimension of Social Policy Reform in Turkey: Towards Equal Citizenship?” *Social Policy and Administration* 42 (5): 487-503.

Kocamaner, H. (2019). “Regulating the Family through Religion: Secularism, Islam, and the Politics of the Family in Contemporary Turkey”, *American Ethnologist* 46 (49): 495–508.

Kocamaner, H. (2018). “The Politics of Family Values in Erdogan’s New Turkey”, *Middle East Report*, no. 288, 36–39.

Kocamaner, H. (2017). “Strengthening the Family through Television: Islamic Broadcasting, Secularism, and the Politics of Responsibility in Turkey”, *Anthropological Quarterly*, 9 (3): 675-714.

Köse, A. H. & Bahçe, S. (2009). “‘Hayırsever’ Devletin Yükselişi: AKP Yönetiminde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, İ. Uzgel ve B. Duru (der.) *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, Ankara: Phoenix, 492-510.

Kurtuluş Korkman, Z. (2015). “Blessing Neoliberalism: Economy, Family, and the Occult in Millennial Turkey”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 2 (2): 335-357.

Laslett, B. & Brenner, J. (1989). “Gender and Social Reproduction: Historical Perspectives”, *Annu. Rev. Sociol* (15): 381-404.

Makal, A. (2010). “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emegi”, *Çalışma ve Toplum*, 2: 13-40.

Meclis Araştırma Komisyonu. (2016). *Aile Bütünlüğünü Olumsuz Etkileyen Unsurlar ile Boşanma Olaylarının Araştırılması ve Aile Kurumunun Güçlendirilmesi İçin Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu* No: 399.

Mezzadri, A. (2022). “Social Reproduction and Pandemic Neoliberalism: Planetary Crises and the Reorganisation of Life, Work and Death”, *Organization* 29 (3): 379–400.

Murakami, K. (2014). “Moral Language and the Politics of Need Interpretation: The Urban Poor and Social Assistance in Turkey”, *Turkish Studies* 15 (2): 181-194.

- Öngel, S. (2014). “Flexible and Conservative: Working Class Formation in an Industrial Town”, I. Akça, A. Bekmen ve B. A. Özden (der.) *Turkey Reframed Constituting Neoliberal Hegemony* içinde, Londra: Pluto Press, 203–218.
- Öniş, Z. (2003). “Conclusion: The Broader Ramifications of Turkey’s Financial Crises”, *Turkish Studies* 4 (2): 188-194.
- Özden, B. A. (2014). “The Transformation of Social Welfare and Politics in Turkey: A Successful Convergence of Neoliberalism and Populism”, I. Akça, A. Bekmen ve B. A. Özden (der.) *Turkey Reframed Constituting Neoliberal Hegemony* içinde, Londra: Pluto Press, 157-173.
- Özel, I. D. & Yıldırım, K. (2019). “Political Consequences of Welfare Regimes: Social Assistance and Support for Presidentialism in Turkey”, *South European Society and Politics* 24 (4): 485-511.
- Özgün, Y. (2021). “Anti-Feminizm Olarak Muhafazakar Aile Söylemi”, *Birikim*, 387-388: 31-40.
- Öztañ, E. (2014). “Domesticity of Neoliberalism: Family, Sexuality and Gender in Turkey.” In *Turkey Reframed Constituting Neoliberal Hegemony*, I. Akça, A. Bekmen ve B. A. Özden (der.) *Turkey Reframed Constituting Neoliberal Hegemony* içinde, Londra: Pluto Press, 174–187.
- Palriwala, R. & Neetha, N. (2012). “Between the State, Market and Family: Structures, Policies and Practices of Care in India”, S. Razavi ve S. Staab (de.), *Global Variations in the Political and Social Economy of Care* içinde, New York: Routledge, 176-201.
- Pınar, E., Akyol, A. E., Erol, E., Mutlu, P., Kahveci, M., Mısırlı, K. Y., Salman & Gümüşcan, C. İ. (2019). “Syrian Migrants and Labour Market in Turkey: A Survey on the İstanbul Textile Manufacturing Sector”, G. Yılmaz, İ. D. Karatepe ve T. Tören (der.) *Integration through Exploitation: Syrians in Turkey* içinde, Münih: Rainer Hampp Verlag, 28-42.
- Razavi, S. & Staab, S. (2012). “Introduction”, S. Razavi ve S. Staab (de.), *Global Variations in the Political and Social Economy of Care* içinde, New York: Routledge, 1-29.

Saydam, A. (2018). “The Incompatibility of the Pension System and the Labour Market in Turkey”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 20 (40): 332–348.

Sears, A. (2017). “Body Politics: The Social Reproduction of Sexualities”, T. Bhattacharya (der.) *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression* içinde, Londra: Pluto Press, 171-192.

Stenning, A., Smith, A., Rochovská, A. & S'wiątek, D. (2010). *Domesticating Neo-Liberalism: Spaces of Economic Practice and Social Reproduction in Post-Socialist Cities*, John Wiley & Sons Ltd. Publication.

Şahin, F. (2023). “Evlilik Kredisi Kimlere Verilecek?”, 1 Kasım 2023, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/evlilik-kredisi-kimlere-verilecek-106710.html>, erişim tarihi: 17.10.2024.

Şenses, F. (1996). “Structural Adjustment Policies and Employment in Turkey”, *New Perspectives on Turkey* 15 (1996): 65- 93.

Tansel, A. (2002). *Effects of Privatization on Labor in Turkey*. Working Paper no. 2002-5. Ankara: METU Economic Research Center.

Toksöz, G. (2016). “Transition from ‘Woman’ to ‘Family’: An Analysis of AKP Era Employment Policies from a Gender Perspective”, *Journal Für Entwicklungspolitik*, 32 (1/2): 64–83.

Toksöz, G. (2011). “Women’s Employment in Turkey in the Light of Different Trajectories in Development-Different Patterns in Women’s Employment”, *Fe Dergi* 3 (2): 18-31.

Turgay, F. (2022). “Erken Cumhuriyet Döneminde İzmit SEKA Fabrikasında Çalışanlara Sağlanan Sosyal Olanaklar: 1936-1960”, *Mülkiye Dergisi*, 46 (4): 1029-1070.

TÜİK. (2025). “İşgücü İstatistikleri, 2024”, 20 Mart 2025, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2024-54059#:~:text=2024%20yılında%204%20milyon%20827,kişi%20hizmet%20sektöründe%20istihdam%20edildi>, erişim tarihi: 24.03.2025.

TÜİK. (2024a). “İstatistiklerle Yaşlılar, 2023”, <https://rb.gy/r7kbju>, erişim tarihi: 02.12.2024

- TÜİK. (2024b). “Türkiye Yaşlı Profili Araştırması, 2023”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Yasli-Profil-Arastirmasi-2023-53809>, erişim tarihi: 04.12.2024
- TÜİK. (2024c). “Evllenme ve Boşanma İstatistikleri, 2023”, <https://shorturl.at/oUX01>, erişim tarihi: 02.12.2024.
- TÜİK. (2024d). “GayriSafi Yurt İçi Hasıla, 2023”, 02 Eylül 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2023-53450#:~:text=Üretim%20yöntemine%20göre%20cari%20fiyatlarla,5%20ile%20imalat%20sanayi%20aldı>, erişim tarihi: 01.02.2025.
- TÜİK. (2023a). “Doğum İstatistikleri, 2022”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2022-49673>, erişim tarihi: 12.12.2024.
- TÜİK. (2023b). “İstatistiklerle Aile, 2022”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Statistics-on-Family-2022-49683>, erişim tarihi: 02.11.2024.
- TÜİK. (2022). “Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021” <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813>, erişim tarihi: 16.12.2024.
- TÜİK. (2017). “Aile Yapısı Araştırması, 2016”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Aile-Yapisi-Arastirmasi-2016-21869>, erişim tarihi: 24.01.2025.
- TÜİK. (2014). *İstatistiki Göstergeler, 1923-2013*. Ankara: Türk İstatistik Enstitüsü.
- Yaman, M. (2024). “Muhafazakârlık ve Neoliberalizm Ekseninde Aile, Beden ve Emek Politikaları”, *Toplum ve Hekim* 39 (5): 325-334.
- Yaman, M. (2020). “Toplumsal Yeniden Üretim: Birleşik Bir ‘Feminist’ Teori?” *Praksis* 53: 9-39.
- Yazıcı, B. (2012). “The Return to the Family: Welfare, State, and Politics of the Family in Turkey”, *Anthropological Quarterly* 85 (1): 103-140.
- Yeldan, E. (2005). *Assessing the Privatization Experience in Turkey: Implementation, Politics and Performance Results*. Report. Washington: Economic Policy Institute, 2005.

Yeldan, A. E. ve B. Ünüvar (2016). “An Assessment of the Turkish Economy in the AKP Era”, *Research and Policy on Turkey* 1 (1): 11-28.

Yılmaz, Z. (2015). “Strengthening the Family Policies in Turkey: Managing the Social Question and Armoring Conservative–Neoliberal Populism”, *Turkish Studies* 16 (3): 371-390.

Young, B. (2003). “Financial Crises and Social Reproduction: Asia, Argentina and Brazil”, I. Bakker ve S. Gill (der.) *Power, Production and Social Reproduction* içinde, Houndmills: Palgrave Macmillan, 103-124.